ההשקעה המשתלמת של רוקפלר

ביקורת הספר: 'ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק' (עורך אבי בן-בסט)[1]

שמשון ביכלר ויהונתן ניצן

http://www.bnarchives.net

(מאמר זה פורסם במקור ב"מצד שני", קיץ 2004)

בתחילת המאה מימנה משפחת רוקפלר את הקמת בית הספר לכלכלה באוניברסיטת שיקגו. עד היום ידוע בית-הספר הזה כמעוז הדוקטרינה הנאו-קלאסית, או בגלגולה הפוליטי כיום – 'הנאו-ליברליזם'. מבית הספר הזה יצאו מיטב הממציאים של אסכולת 'התועלת השולית', ו'התחרות המשוכללת'. כאן התחילו את דרכם 'הניו-קלאסיים' ואנשי 'הצפיות הרציונליות' של שנות השבעים; מכאן יצאו ראשי הכנסייה ומקבלי פרס הנובל: גארי בקר (הון אנושי), רוברט לוקאס (ציפיות רציונליות) פראנק נייט (אי-ודאות), ג'ורג' סטיגלר (היסטוריה תועלתנית), דאגלאס נורת (היסטוריה מוסדית-נאו-קלאסית) ורונאלד קואס (עלויות חליפין). פה המציא ג'ון קלארק את ההצדקה המתוחכמת ביותר למשטר הקפיטליסטי: את פונקצית הייצור, או יותר נכון, את האידיאולוגיה של הפריון השולי של ההון. עד היום משמשת הצדקה זאת חלק הכרחי בלימודים באוניברסיטאות כנדבך בהפיכתם של התלמידים למאמינים. כאן טיפח מילטון פרידמן את הכת המנצחת של ימינו – הכת המוניטריסטית. המאמינים, הידועים כ'נערי שיקגו', הפיצו את הבשורה המוניטריסטית ברחבי העולם ורשתם פרושה כיום מסנטיאגו ועד למוסקבה. הם הולכים ומשתלטים על התודעה באזורים 'המתעוררים' – מסין ועד לדרום-אפריקה. ראשי מחתרות אנטי-אימפריאליסטיות בעבר – מויטנאם ועד לפלסטין – הולכים ונכנעים לתכתיביהם.

יש לציין שמשפחת רוקפלר, שמרבה לממן את פולחן 'השחקן הרציונלי' ואת בשורת 'השוק החופשי', הצטיינה מאז סוף המאה התשע-עשרה בשפע המצאות ובמגוון חידושים בכל הנוגע להגבלת התחרות, בהורדת התפוקה, בתמרון טעמם של הצרכנים הרציונליים. הפרסום של המשפחה בא בין השאר מהתמחותה בהרצת מניות, בקידום מדיניות 'הסחר החופשי' של ארה"ב, במימון הצבאות הלבנים בעת המהפכה הסובייטית ברוסיה ובמימון המהפכה הנאצית בגרמניה, בחיסול מפיקים ומזקקים עצמאיים של נפט בארה"ב, בשבירת איגודים מקצועיים, בהשתלטות אלימה על אדמות נפט בארה"ב ובאמריקה הלטינית ובמעורבותה העמוקה במדיניות-החוץ של ארה"ב – ובעיקר בתרומתה למלחמות במזרח-התיכון.

אין להתפלא מכאן, שמייסד השושלת ג'ון ד. רוקפלר, אשר תרם 45 מיליון דולר לאוניברסיטת שיקגו, בזמן שג'ון קלארק לימד בה, טען: "... זאת ההשקעה הטובה ביותר שהייתה לי בחיי..."[2]

---

[1] בן-בסט, א. (עורך) (2001) *ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק. המשק הישראלי 1985-1998. קובץ מחקרים לזכרו של מיכאל ברונו*. תל-אביב: עם-עובד, המכון למחקר כלכלי בישראל ע"ש מוריס פאלק.

[2] Collier, P and D. Horowitz, (1976) *The Rockefellers. An American Dynasty*. N.Y: Holt, Reinehart and Winston, p.50

ככל שתפחו נכסי הרוקפלרים ועסקיהם התרחבו יד-ביד עם האימפריה האמריקנית – כן התפשטה הבשורה הנאו-קלאסית משיקגו והופצה בקרב הילידים ברחבי העולם הפריפריאלי. בסופו של דבר, בנוסף לסחר ולדגל חייב לבוא המיסיונר.

ישראל שלאחר העצמאות ב-1948 לא נראתה מקום מבטיח במיוחד: המנהלים הציוניים של הארגונים המדיניים והציבוריים בפלסטינה של תקופת המנדט לא הראו התלהבות מהקפיטליזם האמריקני, מה עוד ששנות השלושים, תקופת המשבר הגדול, עוד היו טריים בזיכרון. הם היו קרובים יותר לניסיון הסוציאל-דמוקרטי של אירופה, ולעתים אף פיתחו שיטות ניהול מפתיעות במקוריותן. ישראל כמדינה חדשה, רק החלה להתגבש והתנאים המקומיים הוליכו להתפתחותה של יוזמה ציבורית בעלת ביצועים יעילים למדי. בין היוזמות הציבוריות החשובות היו בניה מסיבית עבור המוני מהגרים, תכנון חקלאי ופיתוח של סקטור צבאי חזק.

אבל כל זה לא הרתיע את מפיצי הבשורה הנאו-קלאסית. זאת הייתה תקופת המלחמה הקרה שהלכה והתקרבה למזרח-התיכון וההשקעה בישראל נראתה כדאית (אולי גם בגלל המחירים הנמוכים של ההשקעה). מכל מקום, הזרעים הראשונים נטמנו כבר בתחילת שנות החמישים, בעת מלחמת קוריאה: אז הוקם בירושלים מכון למחקר כלכלי ע"ש מוריס פאלק (תורם אמריקני כמובן). בראש המכון התמים הזה הועמד דון פטינקין פרופסור לכלכלה מאוניברסיטת שיקגו, שהפך מאוחר יותר לראש החוג לכלכלה ולנשיא האוניברסיטה העברית בירושלים.

פטינקין גידל במכון שורה של תלמידי מחקר שנודעו כ'נערי פטינקין'. בואקום ששרר הם הפכו תוך זמן קצר לדמויות מרכזיות באקדמיה ובעמדות ניהול ציבוריות בישראל.

התפוקה הראשונה בעלת משמעות של המכון הייתה ספר מאת דון פטינקין, ושמו 'המשק הישראלי בעשור הראשון'.[3] זה היה ספר אקדמי שסיכם לראשונה את המשק הישראלי על פי מתודות מקרו-כלכליות. כמה שנים יותר מאוחר הפיק המכון ספר שסיכם את העשור השני של המשק הישראלי.[4] לשני הספרים הללו הייתה בעיה: הממשל והגופים הציבוריים בישראל שלטו כמעט לחלוטין בתהליך ההשקעות ובהקצאת המקורות; ולמרות זאת, ובניגוד לתיאוריה הנאו-קלאסית, (ואולי דווקא משום כך), במשך שני העשורים הללו הייתה הצמיחה בישראל מהמהירות ביותר בעולם בכל האינדיקטורים האפשריים (תמ"ג, תמ"ג-לנפש, אחוז השקעה מהתמ"ג, השקעה-לנפש ועוד). יתר על כן, שוב בניגוד לתיאוריות הקונבנציונליות של צמיחה, מבנה ההכנסות בישראל היה יחסית שוויוני ביותר (החמישון העליון זכה בהכנסות פי שלושה בלבד מהחמישון התחתון), גם אם מניחים שהסטטיסטיקה הרשמית לא הכילה אוכלוסיות 'אחרות'.

המציאות אילצה את מחברי הספרים לפלס דרכם בזהירות. במסווה של כתיבה אובייקטיבית הם הרבו להצביע על 'עיוותים' במשק שנוצרו באשמת 'המסורת הסוציאליסטית'. הם יצרו רושם שהצמיחה המהירה הינה מובנת מאליה והיא תהיה מהירה יותר אילו תהייה 'ליברליזציה' במשק: "... אין לנו כל ספק, שניתן היה למנוע רבים מהעיוותים בהקצאת המקורות אילו נלקחו בחשבון כל השפעות-ההקצאה כאשר תמריצי הצמיחה נשקלו ונקבעו על ידי הממשלה..." (לוי וקלינוב-מלול עמ' 184).

הספר הבא יצא ב-1989 בעריכת יורם בן-פורת, עוד אחד מ'נערי פטינקין'.[5] הספר מסכם את עשורי השבעים והשמונים. הפעם המצב השתפר: "...ישראל נמצאת בעיצומו של ניסיון להתגבר על מצוקה כלכלית חמורה שהתבטאה באינפלציה דוהרת,

---

[3] פטינקין, ד. (1965) *המשק הישראלי בעשור הראשון*. ירושלים: מכון פאלק.

[4] הלוי, נ. ור. קלינוב-מלול (1968) *התפתחותה הכלכלית של ישראל*. ירושלים: אקדמון.

[5] בן-פורת, י. (עורך) (1987) *המשק הישראלי בחבלי צמיחה*. תל-אביב: עם-עובד ומכון פאלק.

בעצירת הצמיחה הכלכלית ובהצטברות חוב לאומי גדול..."', מבשר לנו בן-פורת (שם, עמ' 1).

הסיבות למשבר היו עדיין "...משבר האנרגיה הכלל-עולמי והגידול בנטל הביטחוני עקב מלחמת יום כיפור..." (עמ' 7); אבל המסקנה המתבקשת כבר מרומזת בגלוי: "...ממאמרי הספר משתמע הצורך בשינוי במבנה ובכללי המשחק של המשק הישראלי..." (עמ' 1).

עבר עוד עשור והפעם הגיע הניצחון המתוק. ואכן זה שמו של הספר של מכון פאלק: 'ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק'. ערך את הספר אבי בן-בסט – מין שיכפול של מיכאל ברונו, לשעבר נגיד בנק ישראל, אשר היה מנערי פטינקין הבולטים.

האמת היא שזה לא בדיוק ספר. זה יותר נראה כמו אלבום ניצחון. ואכן זה היה ניצחון: בבנק ישראל ישב אז יעקב פרנקל, תוצר פס-הייצור של אוניברסיטת שיקגו והבנק העולמי. בראשות הממשלה היה בנימין נתניהו, אזרח אמריקני, חסיד-מרושע של בעלי 'כוחות השוק' ובעיקר של אנשי עסקים בינלאומיים, חלקם ניאו-נאציים, חלקם סתם אנשי הפשע המאורגן. משרד האוצר היה מלא עד אפס מקום בפקידים מתוכנתים באוניברסיטאות עד השבב האחרון של מה שנותר ממוחם.

כראוי למנצחים, יש צורך לשכתב את ההיסטוריה עבור הילידים: היסטוריה בנוסח רוקפלר.

למי שמכיר את ההיסטוריה הקודמת של ישראל, יופתע לגלות, כי עד לבואו של 'הסדר האמריקני החדש' בשנות התשעים היה בישראל תמיד רק תוהו-ובוהו, משברים, אינפלציה ומיתונים. וכל זאת באשמת המסורת הבולשביקית, המפלגות הפוליטיות והביורוקרטיה הממשלתית.

והנה באה שנת 1985, וחיל הפרשים הגיע, בצורת נערי פטינקין, אשר עמלו קשות לאלף בינה את 'קברניטי המשק' ולהשפיע עליהם 'לשחרר' את המשק מידי 'הביורוקרטיה', וכמובן, 'לאזן את התקציב'.

כאן נכונה הפתעה יותר גדולה לקורא. הספר חוזר ללא הרף על הטענה, ולפיה מי ש'שיחרר' את ישראל מציפורני הביורוקרטים וממלתעות הפוליטיקאים, הוריד את האינפלציה והעלה את הצמיחה – היו לא פחות מאשר מחבר הספר וחבריו במכון פאלק.

על פי ההיסטוריה המשוכתבת: "...השינוי הדרמטי הזה בהתפתחויות הכלכליות הוא בראש ובראשונה תוצאה של שינוי עמוק בתפישה הכלכלית של קובעי המדיניות... "...תוכנית הייצוב ביולי 1985 [שבראשה עמדו נערי פטינקין] הייתה חשיבות מכרעת בייצוב המשק ובחילוצו מהמשבר, אולם היא היוותה גם נקודת מפנה בתפישה הכלכלית של שתי המפלגות הגדולות: ממשק שבו לממשלה מעורבות ניכרת כמעט בכל תחומי הפעילות הכלכלית, הן במישרין והן בעקיפין, לכלכלה המבוססת יותר ויותר על כלכלת שוק..." (עמ' 1).

צריך באמת להיות אטום לחלוטין כדי להאמין שכמה פקידים ממשלתיים בבנק ישראל, באוצר ובאוניברסיטאות מבצעים מהפכה 'ליברלית', באמצעות "שינוי עמוק בתפישה הכלכלית של קובעי המדיניות".

אלבום הניצחון ממשיך: "... צמצום גודלה של הממשלה, הרפורמות המבניות והתהליכים המדיניים באזורנו תרמו להאצת הצמיחה של המשק ובמיוחד להתרחבות התוצר העסקי. כך גדל משקלו של התוצר העסקי מאז תכנית הייצוב בהתמדה מ-59% ב-1984 ל-67% ב-1998. אולם הצמיחה והעלייה ברמת החיים גבתה גם מחיר – גדל האי-שוויון בחלוקת ההכנסות במשק..." (עמ' 2).

כך משכתבים את ההיסטוריה ומוחקים וטוענים מחדש את הזיכרון המנוכר.

כאן לפתע מסופר לנו בדרך-אגב, שהצמיחה בשנות התשעים "גבתה מחיר". אין ברירה, אומרים מדעני הכלכלה, אין ארוחות חינם: אנחנו כולנו נשלם באי-שוויון. אבל החלק הראשון של המשפט הוא הפנינה: בתוכו מגולם עולם ומלואו.

בגלל 'צמצום גודלה של הממשלה', 'הרפורמות המבניות' ו'התהליכים המדיניים' התחוללה צמיחה – ולא סתם צמיחה, אלא מואצת.

תרגום: '**צמצום גודלה של הממשלה**' אינו נעשה חלילה במספר השרים בממשלה, בעוזריהם, במקורביהם ובשאר הטפילים שהתרבו לאחרונה, אלא הוא נעשה באמצעות חיתוך חד בהוצאות לשירותים הציבוריים; באמצעות פירוק המעט שנותר מתשתית הרווחה ונטישת המחויבות לאוכלוסיית הנתינים. '**הרפורמות המבניות**' הוא ביטוי יפה להפרטה בחצי-חינם למקורבים ולשוד הנכסים שבבעלות הציבורית לטובת בעלי-הון מקומיים ובינלאומיים; הרפורמות כוללות גם הסרת ההגנה מהחקלאים ומהתעשיות הקטנות לטובת 'השוק החופשי' של אסיה; ליתר ביטחון, כחלק מהרפורמה, וכדי לרפות את ידי העובדים היצרנים – הוסיפו תיסוף מתמיד של השקל וריבית הגבוהה פי שניים מהממוצע במדינות המפותחות. '**התהליכים המדיניים באזורנו**' הם הסדר הוושינגטוני החדש. והקצפת מצויה במשפט האחרון: "**כך גדל משקלו של התוצר העסקי**" שהרי כל הרפורמה של בן-בסט ושאר המשרתים הייתה מיועדת מלכתחילה אך רק לתהליך זה.

בקיצור, בשנות התשעים היה שינוי באופי ההצבר הקפיטליסטי בעולם, ובעיקר במדינות הקפיטליסטיות המפותחות. מדינה אחר מדינה נכנעה לשינוי זה. בכולן הופחתו באופן דראסטי ההוצאות על שירותים ציבוריים. בכולן ירדו ההשקעות הממשלתיות לנוכח 'השינוי המבני'. בכולן החלה ההפרטה הזולה של עמדות המפתח המשקיות, ובכולן עלה זרם תנועת-ההון הבינלאומי. ברובן עלו לשלטון הפורמלי טיפוסים פליליים כמו שרון, שיראק וברלסקוני. אבל ישראל, כמובן, היא מקרה מיוחד: לא מדובר חלילה בשינוי באופיו של הקפיטליזם העולמי, אלא מדובר במדיניות אמיצה של 'מקבלי-החלטות' שבנוסף לכל בטוחים שהם מהפכנים מקוריים.

טוב, הבנו את הסיבות. עתה ניגש לתוצאות: **הצמיחה**. וכאן נכונה לנו הפתעה: כמו בועת ההיי-טק בארה"ב, כך גם הצמיחה האופורית התגלתה כאגדה פוסט-מודרנית. שהרי הכל ממילא נראטיבי כזה, כאילו צמיחה.

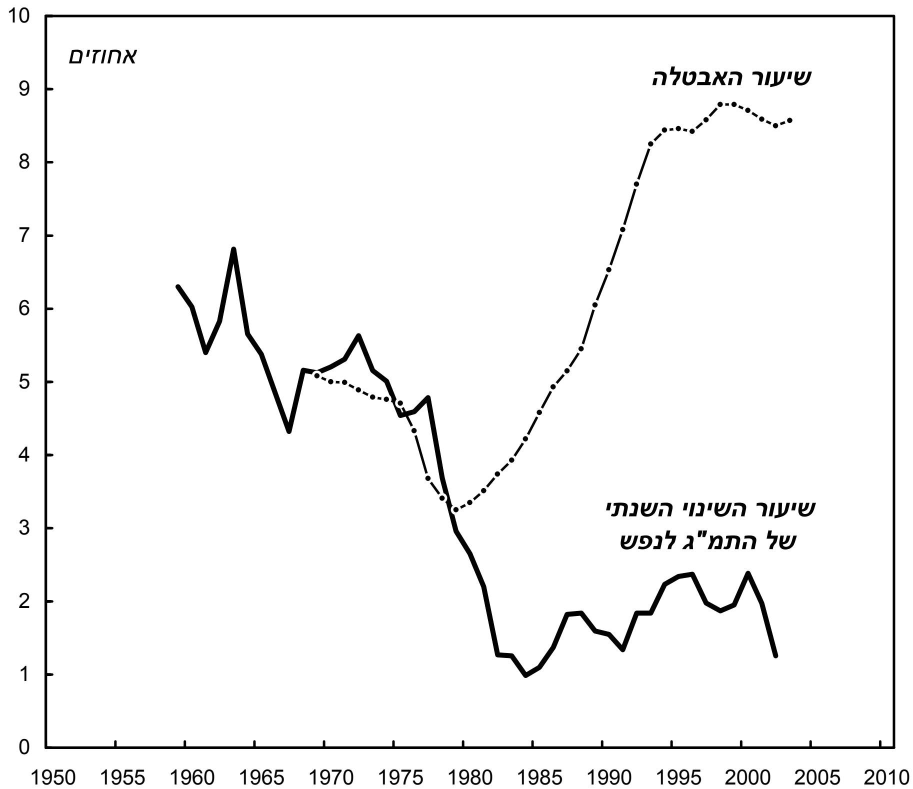
הגרף בעמוד 5 בוחן את ההיסטוריה המשקית של ישראל בחמישים השנים האחרונות, והסיפור נראה שונה לחלוטין מהסיפור של בן-בסט ושות' במכון פאלק. בגרף מוצגות שתי קטגוריות: האחת, **שיעור השינוי השנתי באחוזים של התוצר המקומי הגולמי לנפש** (היא נחשבת למדד המצרפי המקובל ביותר לצמיחה ב'פיריון' ולשינויים ב'רמת-החיים'); השנייה, **אחוז האבטלה מכוח העבודה**.

מסתבר, על פי הגרף, שבתקופה 'הבולשביקית' של שנות החמישים והששים ההכנסה לנפש צמחה בממוצע בשיעור של 6%. בשנות השבעים והשמונים, עם עליית 'הכלכלה הגדולה', כניסת 'הליכוד' לממשלה והתחלת ההחדרה של 'הליברליזם' הצבאי – שיעור הצמיחה נפל עד לרמה של 2.3%. בשנות התשעים, עם הניצחון הסופי של הנאו-ליברליזם והשתררות 'הכלכלה-החדשה' צלל מטה שיעור הצמיחה לנפש עד לרמה של 1.9%; וכל זאת כאשר מדובר על האופוריה של השנים עד 2001, עת 'ההי-טק' היה בשיאו ולמכפילים בבורסות של ניו-יורק ותל-אביב טרם קראו בועה. מאז ועד היום, אגב, ירד הממוצע השנתי לרמה של -0.2 (מינוס 0.2).

זה הצד האחד של החיים. הצד השני, הצד הקשה, הוא האבטלה. וזאת מצויה בקו עלייה מתמדת מהתקופה שהגיע תור 'הליברליזם' של בגין באמצע שנות השבעים ועד לרמה של 9% בשנות התשעים האופוריות. משום שהגרף מציג קטגוריות המחושבות על פי ממוצעים ארוכי-טווח (כדי למתן את הקפיצות ולזהות מגמות) – נבצר מהקורא לראות את נתוני האבטלה המבהילים של השנים האחרונות; אבל גם כך המצב נראה רע למדי.

כאן יש לציין, שלמעשה אין צורך לקרוא את כל הספר: כל הסיסמאות כתובות כבר בשני עמודים הראשונים. האמת היא, שאדם משכיל המעוניין לקבל תמונה של

ניצחונה של 'הכלכלה החדשה'

הערה: הסדרות מבוטאות כממוצעים נעים של 10 שנים.
מקור: לשכה מרכזית לסטטיסטיקה.

המשק הישראלי, שלא לדבר על ההתפתחות ההיסטורית של ישראל, ולו משוכתבת – מעורבות ממשלתית לכוחות השוק החופשי – לא יבין מאומה.

הוא יקבל אוסף של מאמרים פלצניים בעלי משפטים מסובכים, פה ושם סימנים פסבדו-מתמטיים וטבלאות רגרסיה בלתי-קריאות. וחלילה, לעולם לא, הוא לא יקבל טבלת **נתונים גולמיים**. תמיד טוב להסוות אי-ידע ובנליות תחת שיעורים של שיעורי תזוזה מעובדים ומקודדים. כל הערמה הזאת נראית כאילו היא שיא ההגות המדעית. אל דאגה: זה מחלה הרווחת במרבית כתבי-העת הכלכליים, ולמעשה של רוב 'מדעי-החברה', שנועדה להסתיר חוסר יכולת. כך למשל המאמר המרכזי בספר של זעירא וסטאבצ'ינסקי. המאמר מסביר את תהליך "הקטנת גודלה היחסי של הממשלה בישראל אחרי 1985", כתוצאה [לא פחות ולא יותר] מירידת הוצאות הביטחון... ושימו לב שהירידה בהוצאות הביטחון היא (לאחר עיון מדעי כבד) כתוצאה "מהירידה ברמת הסכסוך הישראלי-הערבי"... (עמ' 51). הספר מלא בפנינים והברקות מסוג זה, והכל, תוך מבחנים סטטיסטיים, קורלציות ומתאמים. רק עין פשוטה ובלתי מיומנת של ילד או נייטיב יכולה להבחין שהמלך עירום, שמן ומכוער.

האמת העצובה היא, שההוצאה 'הציבורית' לא פחתה, לא בישראל ולא בעולם המערבי. ההפך: ההוצאה הממשלתית גדלה כאחוז מהתמ"ג. השאלה היא רק מה עשו

בה ולמי העבירו אותה. נראה, שהוצאה זאת מועברת באופן גובר לסעיפי **ההכנסה של הסקטור העסקי**. אבל לניתוח מסוג זה אין זקוקים למדעני כלכלה.

ועצובה עוד יותר העובדה, שבספר לא מופיע אפילו דבר אחד חדש. הכל שחוק, נאמר פעמים רבות. שהרי זה מטרתו של הספר: שיכתוב ותעמולה.

לעומת זאת, הדברים החשובים, שעשויים להכות בתודעה, לנצנץ ואפילו לרגע – תמיד מועלמים: גיאורג לוקץ' כינה זאת 'מחסומי תודעה'. אבל אנו, מהצד השני של החיים, כבר מכירים את המחסומים האלה שהלכו וגבהו עם הכיבוש. זאת האטימות המפורסמת של המנצחים.

משום כך הספר הזה של בן-בסט ושות' לא מעז לגעת בעסקים הגדולים ששולטים בישראל, וממממנים, בין השאר, את התעמלנים והמשכתבים. הוא לא שמע על הפשע המאורגן הבינלאומי שהגדיל את אחיזתו במשק הישראלי ובתקשורת הישראלית וששולט בנתחים לא מבוטלים של הפוליטיקה הישראלית. הספר מתיימר לעסוק באופן כבד ביותר ב'בעיות המוניטריות' של ישראל ובמאזן התשלומים שלה; אבל ברור שהוא משתדל לא לדעת, שישראל הפכה לאחד מהמרכזים הגדולים בעולם של הלבנת ההון. הספר לא שמע על החלוקה-מחדש של ההכנסות והתרוששות השכירים בישראל. ובעיקר הספר אינו עוסק בזוטות כמו אובדן היכולת לרכישת דירה, אובדן היכולת לקבל פנסיה לעת זקנה, הפלסטינים בשטחים הכבושים, הפליטים הפלסטינים, הרשות הפלסטינית; אלו הרי מהווים שבריר אחוז בתמונה הכוללת של חזון השוק החופשי. הספר אינו עוסק בכלכלה-הפוליטית של הביטחון-הלאומי בישראל; לא בשטחים הכבושים ולא בכלכלת ההתנחלויות ועלויות הכיבוש. אלו נושאים מלוכלכים, שכלכלנים אקדמאיים היודעים נפש אדוניהם, מוטב להם לדחוק אותם מתודעתם.

וכך, כשהכל משגשג, וכוחות השוק פורחים, ומשרתי האדונים מאושרים, המשק הישראלי מצוי במיתון הכבד ביותר ששרר אי פעם בישראל. לראשונה בהיסטוריה הישראלית הקצרה בת 55 שנה, בעזרת כוחות השוק בלבד, ובעזרת ממשלה ימנית אוהדת קנאית של היוזמה העסקית, הנתמכת על ידי האוליגרכים הרוסיים וראשי הממשל האמריקני – **ירד** התוצר הלאומי הגולמי והאבטלה הגיעה לשיא הגבוה ביותר.

אולם בן-בסט ושות' יכולים לחייך. הרפורמה ניצחה: באותה שנה בה הכנסות השכירים ירדו בשמינית, פרחו נכסי 'כלכלה הגדולה' במאות אחוזים.

ההשקעה הקטנה של ג'ון רוקפלר בתחילת המאה-העשרים הצמיחה תשואת ענק בסוף המאה-העשרים ואחת.